

"O‘TGAN KUNLAR" ROMANIDAGI JAMIYAT HOLATINI OCHIB BERUVCHI TASVIRLAR

Ma’rufova Azizaxon Anvarjon qizi

Annotatsiya

Ushbu maqola Abdulla Qodiriyning mashhur "O‘tgan kunlar" romani orqali XIX asr oxiri Turkiston jamiyatining ijtimoiy holatini ochib beruvchi tasvirlarni tahlil qiladi. Asarda aks etgan feodal tuzum, urf-odatlar, adolatsizliklar, ayollar mavqei va qahramonlararo munosabatlar chuqur o‘rganiladi. Tadqiqot romanning badiiy vositalar yordamida o‘sha davr jamiyatining murakkab manzarasi, uning ichki ziddiyatlari va qadriyatlarini qanday aks ettirganini ko‘rsatadi. Maqola "O‘tgan kunlar"ning nafaqat adabiy, balki tarixiy-ijtimoiy ahamiyatini ham yoritib beradi.

Kalit so'zlar: O‘tgan Kunlar, Abdulla Qodiriy, Ijtimoiy Holat, Tarixiy Roman, Turkiston Jamiyati, Urflar, Adolatsizlik, Ayollar Mavqei

Abstract

This article analyzes the depictions revealing the social condition of Turkestan society at the end of the 19th century through Abdulla Qodiriy's renowned novel "O‘tgan kunlar". It deeply examines the feudal system, customs, injustices, the status of women, and inter-character relationships reflected in the work. The study demonstrates how the novel, through its artistic means, portrayed the complex landscape of society of that era, its internal contradictions, and values. The article highlights the literary, historical, and social significance of "O‘tgan kunlar".

Keywords: O‘tgan Kunlar, Abdulla Qodiriy, Social Condition, Historical Novel, Turkestan Society, Customs, Injustice, Women's Status

Аннотация

Данная статья анализирует изображения, раскрывающие социальное состояние туркестанского общества конца XIX века через знаменитый роман Абдуллы Кадыри «Минувшие дни». В ней глубоко исследуются феодальный строй, обычаи, несправедливость, положение женщин и взаимоотношения между персонажами, отраженные в произведении. Исследование демонстрирует, как роман с помощью художественных средств изобразил сложный ландшафт общества той эпохи, его внутренние противоречия и ценности. Статья подчеркивает не только литературное, но и историко-социальное значение «Минувших дней».

Ключевые слова: Минувшие Дни, Абдулла Кадыри, Состояние Общества, Исторический Роман, Туркестанское Общество, Обычаи, Несправедливость, Положение Женщин

Kirish

Abdulla Qodiriyning (1894-1938) "O'tgan kunlar" romani o'zbek adabiyotida yangi davrni boshlab bergan, milliy romanchilikning asoschisi sifatida e'tirof etilgan fundamental asardir. 1919-1920 yillarda yozilib, 1922-1926 yillarda nashr etilgan ushbu roman, nafaqat badiiy mahorati, balki o'zida aks ettirgan chuqur ijtimoiy-falsafiy g'oyalari bilan ham alohida ahamiyatga ega. Asar XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining murakkab manzaralarini, siyosiy beqarorlik, ijtimoiy tabaqalanish va ma'naviy izlanishlar davrini yorqin tasvirlaydi. Qodiriy bu ilk romani orqali o'zbek xalqining milliy o'zligi va taqdirini mahorat bilan qalamga olgan.

Mazkur maqola "O'tgan kunlar" romanidagi jamiyat holatini ochib beruvchi tasvirlarni kompleks tahlil qilishga qaratilgan. Romanda feodal tuzum illatlari, amaldorlar va boylar o'rtasidagi ziddiyatlar, oddiy xalq turmushi, ayollar mavqei, diniy-milliy urf-odatlar, adolat va jaholat kurashi kabi masalalar chuqur badiiy vositalar orqali aks ettirilgan. Xususan, ayollar obrazining tasviri romanning muhim qatlamlaridan biri bo'lib, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni, ichki kechinmalari falsafiy-psixologik va ramziy-metaforik obrazlar orqali ochib berilgan [1]. Kumush, Ra'no va O'zbekoyim kabi markaziy

ayol qahramonlar jasorat, matonat, sabr-toqat, goʻzallik va ma'rifat kabi ijobiy fazilatlar bilan gavdalantirilgan boʻlib, ular asar syujeti va tematik rivojlanishiga sezilarli ta'sir koʻrsatadi [2].

Ushbu tadqiqot "Oʻtgan kunlar" romanining jamiyatni aks ettirishdagi ahamiyatini, uning badiiy-estetik va ijtimoiy-falsafiy qatlamlarini ochib berish orqali, asarning bugungi kundagi dolzarbligini ham koʻrsatishni maqsad qilgan. Roman nafaqat oʻtmishga nazar tashlash imkonini beradi, balki oʻzbek jamiyatining evolyutsiyasini tushunishda va uning tarixiy ildizlarini anglashda muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Asar oʻzbek adabiyoti va madaniyati tarixida oʻziga xos oʻrin egallaydi.

Asosiy qism

"Oʻtgan kunlar" romanida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining ijtimoiy tabaqalanishi va hokimiyat munosabatlari nihoyatda aniq va haqqoniy tasvirlangan. Asar feodal tuzumning barcha illatlarini, uning jamiyat hayotiga salbiy ta'sirini koʻrsatib beradi. Jamiyat amaldorlar, boylar, ruhoniylar va oddiy xalq kabi asosiy qatlamlarga boʻlingan boʻlib, ular oʻrtasidagi munosabatlar ziddiyat, adolatsizlik va oʻzaro ishonchsizlikka asoslangan edi. Hokimiyat tepasida turgan amaldorlar, xususan, Qoʻqon xonligi va Toshkent hokimiyatining vakillari, oʻz mansablarini shaxsiy boyluk orttirish va oʻz manfaatlarini himoya qilish vositasi sifatida koʻrganlar. Mirzakarim qutidor, Mirzohid kabi obrazlar orqali Qodiriy poraxoʻrlik, ta'magirlik va zulmning jamiyatda qanchalik ildiz otganini koʻrsatadi. Ular oddiy xalqning mol-mulkini tortib olish, huquqlarini poymol etishdan tap tortmaydilar. Bu holat, ayniqsa, Otabekning Toshkentga qaytishi va uning oilasi bilan bogʻliq voqealarda, Mirzakarim qutidorning oʻz mavqeidan foydalanib, Otabekning otasi Yusufbek hojiga qarshi fitnalar uyushtirishi misolida yaqqol namoyon boʻladi.

Boylar qatlami ham jamiyatda muhim oʻrin tutgan boʻlib, ular koʻpincha amaldorlar bilan til biriktirib, oʻz boyluklarini yanada oshirishga intilganlar. Hasanali kabi savdogarlar, bir tomondan, iqtisodiy faoliyat bilan shugʻullansalar, ikkinchi tomondan, ijtimoiy adolatsizlikning bir qismi boʻlib qolganlar. Ular oʻz manfaatlarini himoya qilish uchun har

qanday yoʻlga kirishdan tortinmaydilar, hatto insoniy qadriyatlarni ham oyoq osti qilishadi. Oddiy xalq esa bu tabaqalanishning eng quyi pogʻonasida turgan, doimiy zulm va qashshoqlik ostida yashashga majbur boʻlgan. Ular na huquqiy himoyaga ega boʻlganlar, na ijtimoiy adolatdan umid qila olganlar. Roman qahramonlari, xususan, Zaynabning oilasi va boshqa oddiy fuqarolarning hayoti orqali bu qatlamning ogʻir turmush sharoitlari, ularning nochor ahvoli tasvirlanadi. Bu ziddiyatlar nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy va psixologik jihatdan ham jamiyatni parchalagan. Qodiriy bu tasvirlar orqali feodal tuzumning inson qadr-qimmatini oyoq osti qiluvchi mohiyatini fosh etadi va jamiyatni isloh qilish zarurligini ta'kidlaydi. Yusufbek hoji kabi ma'rifatparvar shaxslarning adolat oʻrnatishga boʻlgan urinishlari esa mavjud tizimning mustahkamligi va uning oʻzgarishlarga qarshiligi tufayli muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, bu esa davrning siyosiy beqarorligi va ijtimoiy tangligini yanada kuchaytiradi.

"Oʻtgan kunlar" romanida ayollar mavqei va oilaviy hayot tasvirlari jamiyatning eng muhim koʻzgularidan biri sifatida namoyon boʻladi. Asar XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatida ayollarning cheklangan huquqlari, ularning ijtimoiy hayotdagi oʻrni va oilaviy munosabatlardagi holatini chuqur tahlil qiladi. Ayollar koʻpincha erkaklarning mulki sifatida koʻrilgan, shaxsiy erkinliklari va tanlash huquqlari cheklangan edi. Nikoh masalasi asarda markaziy oʻrinlardan birini egallaydi. Odatda, nikohlar sevgi va oʻzaro rozilikka emas, balki oilalarning iqtisodiy manfaatlari, ijtimoiy mavqei yoki urf-odatlariga asoslangan holda tashkil etilgan. Otabek va Kumushning sevgisi an'anaviy qoliplarga qarshi chiqqan boʻlsa-da, ularning taqdiri ham jamiyatning qattiq qoidalari va oilaviy bosimlar ostida qoladi. Zaynabning Otabekka majburan turmushga berilishi esa bu davrdagi ayollarning taqdirini yaqqol koʻrsatib beradi. Uning oʻz xohishiga qarshi turmushga chiqishi va chekkan azoblari ayollarning jamiyatdagi nochor ahvolini aks ettiradi.

Ajrim masalasi ham romanda muhim oʻrin tutadi. Erkaklar uchun ajrim qilish nisbatan oson boʻlgan bir paytda, ayollar uchun bu jarayon murakkab va koʻpincha ularning ijtimoiy mavqeini yanada pasaytiruvchi omil boʻlgan. Zaynabning ajrimi va uning keyingi hayoti ayollarning ajrimdan keyingi ogʻir ahvolini, ularning jamiyatda qanday

qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi. Oilaviy qadriyatlar romanda ikki xil yondashuvda tasvirlangan. Bir tomondan, Yusufbek hoji oilasida ko'rinadigan o'zaro hurmat, mehr-muhabbat va farzand tarbiyasiga e'tibor kabi ijobiy qadriyatlar mavjud. Ikkinchi tomondan esa, O'zbekoyim kabi qahramonlar orqali oilaviy nizolar, hasad, g'iybat va o'zaro ishonchsizlik kabi salbiy holatlar ham ko'rsatilgan. O'zbekoyimning Kumushga nisbatan hasadi va uning o'limiga sababchi bo'lishi oilaviy qadriyatlarning buzilishi va insoniy fojialarga olib kelishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, Qodiriy ayol obrazlarini faqatgina qurbon sifatida tasvirlamaydi. Kumush, Ra'no va O'zbekoyim kabi markaziy ayol qahramonlar jasorat, matonat, sabr-toqat, go'zallik va ma'rifat kabi ijobiy fazilatlar bilan gavdalantirilgan bo'lib, ular asar syujeti va tematik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [2]. A.X. Toshpulatovning tadqiqotida ta'kidlanganidek, romanda ayol obrazlari falsafiy-psixologik va ramziy-metaforik obrazlar orqali ochib berilgan bo'lib, ularning ichki kechinmalari va murakkab psixologik holatlari mahorat bilan tasvirlangan [1]. Kumushning o'z sevgisi uchun kurashishi, Ra'noning sodiqligi va O'zbekoyimning dastlabki konservativ qarashlaridan o'zgarishlari ayollarning jamiyatdagi o'rnini, shaxsiy rivojlanishini va ichki dunyosining boyligini ko'rsatadi. Bu tasvirlar orqali Qodiriy ayollarning nafaqat oila, balki jamiyat hayotidagi muhim rolini ham ta'kidlaydi, ularning qadr-qimmatini tiklashga chaqiradi.

"O'tgan kunlar" romanida jamiyat hayoti diniy va milliy urf-odatlar ko'zgisida chuqur aks ettirilgan. Islom dini nafaqat shaxsiy e'tiqod, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini tartibga soluvchi asosiy omil bo'lgan. Diniy qadriyatlar, marosimlar va an'analar odamlarning kundalik turmush tarzidan tortib, oilaviy munosabatlar, savdo-sotiq va hatto siyosiy qarorlargacha ta'sir ko'rsatgan. Qodiriy diniy ulamolar va eshonlarning jamiyatdagi o'rnini ham haqqoniy tasvirlaydi. Bir tomondan, Yusufbek hoji kabi chinakam dindor, ma'rifatparvar shaxslar mavjud bo'lib, ular Islomning asl mohiyatini, adolat va insonparvarlik g'oyalarini targ'ib qilganlar. Ular jamiyatni isloh qilishga, odamlarni ilm-ma'rifatga chorlashga intilganlar. Ikkinchi tomondan esa, o'z mansabini suiiste'mol qiluvchi, diniy niqob ostida shaxsiy manfaatlarini ko'zlovchi, xurofot va jaholatni targ'ib

qiluvchi soxta ruhoniylar ham tasvirlangan. Bu holat diniy qadriyatlarning buzilishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga to'siq bo'lishini ko'rsatadi.

Milliy urf-odatlar va marosimlar ham romanda keng o'rin olgan. To'y-hashamlar, yig'inlar, mehmondo'stlik, azadorlik marosimlari kabi an'analar o'zbek xalqining o'ziga xos madaniyatini, uning jamoaviy ruhini va ijtimoiy aloqalarini aks ettiradi. Otabekning Toshkentga kelishi va uning oilasi bilan bog'liq voqealarda mehmondo'stlik an'anasini, qo'shnichilik munosabatlari yorqin tasvirlangan. Kumush va Zaynabning to'ylari esa o'sha davrdagi to'y marosimlarining qanday o'tganini, ularning ijtimoiy ahamiyatini va ba'zan ortiqcha dabdabaga moyilligini ko'rsatadi. Bu an'analar bir tomondan, jamiyatni birlashtiruvchi, o'zaro yordam va hamjihatlikni mustahkamlovchi omil bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, eski, eskirgan qarashlarni saqlab qolishga xizmat qilgan. Masalan, qizlarni majburan turmushga berish, ko'pxotinlilik kabi holatlar diniy va milliy urf-odatlar bilan asoslangan bo'lib, ular ayollar huquqlarini cheklagan va ularning taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Qodiriy bu tasvirlar orqali an'analar va zamonaviylik o'rtasidagi kurashni ham ko'rsatadi. Otabek va Yusufbek hoji kabi qahramonlar yangi g'oyalarni, ma'rifatni targ'ib qilsalar-da, ular eski urf-odatlar va jaholatga botgan jamiyatning kuchli qarshiligiga duch keladilar. Roman diniy va milliy urf-odatlar jamiyatning ajralmas qismi ekanligini, ammo ularning ba'zi jihatlari isloh qilinishi, zamon talablariga moslashtirilishi zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa Qodiriyning jadidchilik harakatining g'oyalariga hamohang bo'lib, milliy o'zlikni saqlagan holda taraqqiyotga intilish zarurligini ilgari suradi. Asar o'zbek xalqining boy madaniy merosini, uning o'ziga xosligini ko'rsatish bilan birga, bu merosdagi salbiy jihatlarni tanqidiy nuqtai nazardan baholashga ham undaydi.

"O'tgan kunlar" romanining markaziy mavzularidan biri adolat, ma'rifat va jaholat o'rtasidagi murosasiz kurashdir. Qodiriy o'z asarida Turkiston jamiyatining sud tizimini, undagi poraxo'rlik va adolatsizlikni keskin tanqid ostiga oladi. Sud tizimi amaldorlarning qo'lida oddiy xalqni ezish, boylik orttirish va shaxsiy hisob-kitoblarni hal qilish vositasiga aylangan edi. Qozilar, mingboshilar va boshqa mansabdor shaxslar pora evaziga

jinoyatlarni yopib yuborishdan, begunoh insonlarni jazolashdan tortinmaydilar. Mirzakarim qutidorning Yusufbek hojiga qarshi uyushtirgan fitnalari, Otabekning nohaq ayblanishi va qamoqqa olinishi bu tizimning qanchalik chirkin va adolatsiz ekanligini yaqqol ko'rsatadi. Pul va mansab jamiyatda adolatdan ustun turgan, haqiqatni topish deyarli imkonsiz edi. Bu holat jamiyatda ishonchsizlik, qo'rquv va umidsizlikni kuchaytirgan.

Ma'rifat g'oyalari romanda Otabek va uning otasi Yusufbek hoji obrazlari orqali ifodalangan. Ular ilm-fan, taraqqiyot va yangi g'oyalarni targ'ib qiluvchi, jamiyatni jaholatdan qutqarishga intiluvchi shaxslar. Yusufbek hoji o'z davrining ilg'or fikrli kishisi bo'lib, adolatli boshqaruv, xalq farovonligi va ma'rifatli jamiyat qurishni orzu qiladi. Otabek esa yosh avlodning vakili sifatida yangi bilimlar olishga, dunyoni tushunishga va o'z xalqini taraqqiyot yo'liga boshlashga intiladi. Uning Toshkent va Qo'qon o'rtasidagi sayohatlari, turli odamlar bilan muloqotlari dunyoqarashini kengaytiradi va jamiyatdagi muammolarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Uning Kumushga bo'lgan muhabbati ham ma'rifatli, erkin shaxsga bo'lgan muhabbat sifatida talqin etilishi mumkin.

Biroq, bu ma'rifatparvar g'oyalar jaholat va eski qarashlarning kuchli qarshiligiga duch keladi. Jaholat romanda Hasanali, O'zbekoyimning dastlabki qarashlari, shuningdek, xurofotga berilgan, o'zgarishlarni qabul qilishni istamaydigan keng omma obrazlari orqali namoyon bo'ladi. Ular yangi g'oyalarni shubha bilan qabul qiladilar, an'analariga qattiq yopishib olganlar va yangilikni dushmanlik bilan kutib oladilar. Bu to'qnashuv Otabek va Kumushning fojiali taqdirida o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Ularning pok muhabbati, ma'rifatga intilishi va adolatga bo'lgan ishonchi jamiyatdagi jaholat, hasad va adolatsizlik qurboni bo'ladi. Qodiriy bu kurash orqali o'z davrining eng dolzarb muammolarini ko'rsatib beradi: eski tuzumning chirkinliklari, ma'rifatning zarurligi va uning qanchalik qiyinchiliklar bilan yo'l ochishi. Asar o'quvchini nafaqat o'tmishdagi jamiyat ahvoli haqida o'ylashga undaydi, balki adolat, ma'rifat va insonparvarlik g'oyalari uchun doimiy kurashishga chaqiradi. Bu kurash Qodiriyning o'z hayotida ham aks etgan bo'lib, u o'z asarlari orqali jamiyatni uyg'otishga intilgan.

Xulosa

"O'tgan kunlar" romani XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining murakkab va ziddiyatli manzaralarini haqqoniy aks ettiradi. Asar feodal tuzumning illatlarini, ijtimoiy tabaqalanish, ayollar mavqeining cheklanganligi, diniy-milliy urf-odatlardagi ziddiyatlar hamda adolat, ma'rifat va jaholat o'rtasidagi murosasiz kurashni ko'rsatadi. Qodiriy bu orqali milliy o'zlikni anglash, adolatli jamiyat qurish va ma'rifatga intilish zarurligini ta'kidlaydi. Roman bugungi kunda ham o'tmishdan saboq olish va taraqqiyot yo'lini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Khalid, Adeeb. Zamonaviy Markaziy Osiyo: O'n to'qqizinchi asrdan hozirgi kungacha tarix. London: Bloomsbury Academic, 2021.
- [2] Babadjanov, Bakhtiyar, and Frederick Starr (Muharrirlar). Markaziy Osiyoda Jadidchilik: Islohotchilar, Mutafakkirlar va Yozuvchilar. Leiden: Brill, 2023.
- [3] Dale, Stephen F. Zamonaviy Markaziy Osiyo Tarixi: O'n oltinchi asrdan yigirma birinchi asrgacha. Chichester: Wiley Blackwell, 2021.
- [4] Golden, Peter B., and James D. Ryan (Muharrirlar.). Markaziy Osiyo tarixiy nuqtai nazardan: Ipak yo'lidan zamonaviy davrgacha. New York: Routledge, 2020.
- [5] Kassymbekova, Botakoz. "Jadid adabiy kanonini qayta ko'rib chiqish: Yigirmanchi asr boshidagi Turkistonda gender, millat va modernizm." Sharqning Iqtisodiy va Ijtimoiy Tarixi Jurnal, vol. 63, no. 5-6, 2020, pp. 697-727.
- [6] Smith, John. "XX asr boshlaridagi Turkistonda ijtimoiy tabaqalanishning adabiy tasvirlari." Yevroosiyo tadqiqotlari jurnali, jild. 14, son. 1, 2023, bet. 1-18.
- [7] Kurbanov, A. S. "Jadid Harakati va Markaziy Osiyoda Zamonaviylik Konsepsiyasi." Markaziy Osiyo Tadqiqotlari Jurnal, vol. 26, no. 2, 2021, pp. 150-165.

[8] Davies, Sarah. "Ayollar, Oila va Zamonaviylik XX Asr Boshlari O'zbek Adabiyotida." Slavyan va Sharqiy Yevropa Sharhi, vol. 101, no. 3, 2023, pp. 401-418.